

УДК 657.92 : 347.948
JEL Classification: D 61, K 41

DOI: 10.37332/2309-1533.2019.5-6.25

Шрамко О.М.,
директор,
Тернопільський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС України

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ОЦІНОЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Shramko O.M.,
director,
Ternopil Scientific and Research Expert Forensic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

THE ESSENCE AND PECULIARITIES OF CONDUCTING FORENSIC EVALUATION EXPERTISE

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку нашої країни важливу роль відіграє оціночна діяльність. Питання оцінки, які зачіпають інтереси держави, юридичних осіб і приватних громадян, є базисною основою для формування цивілізованих взаємин як між суб'єктами конкретного співтовариства, так і різних міждержавних суспільних формацій. Однак, сьогодні багато питань, пов'язаних з оціночною діяльністю, потребують суттєвого їх переосмислення не тільки в частині уніфікації оціночних методик, усунення суб'єктивного впливу фахівця (експерта) на процес виробництва, формування висновків оціночної експертизи тощо. Важливим завданням є якісно новий рівень фахівця, який здійснює оціночну діяльність, що передбачає наявність у нього відповідних компетентностей в декількох сферах спеціальних знань. Сучасна практика судових засідань дає однозначне розуміння того, що при розгляді низки питань, пов'язаних з оцінкою, компетенція експерта-оцінювача має виходити далеко за межі класичних завдань економічного ракурсу. Експерту необхідні спеціальні знання в сфері теоретичних основ судової експертизи, в тому числі в частині дотримання основних принципів, за якими має здійснюватися судово-експертна діяльність. Істотна роль в оціночних дослідженнях має бути відведена принципам наукової обґрунтованості економічних методів і спеціальних знань у сфері властивостей об'єкта дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку проведення судової оціночної експертизи в Україні вже тривалий час активно досліджуються вітчизняними науковцями, серед яких – Т. В. Аверьянова, Л. Ю. Ароцкер, В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, М. В. Джафарова [3], Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, Н. Т. Малаховська, Д. Я. Мирський, Г. М. Надгорний, І. Л. Петрухін, І. В. Пиріг [6], О. М. Полупанов [7], О. Р. Россинська, М. Я. Сегай [9], М. О. Селиванов, Р. Л. Сопільник [10], О. В. Хомутенко [11], Н. В. Шахман [12], О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський [13–14] та ін.

Н. В. Шахман пропонує в найбільш загальному трактуванні під експертизою розуміти дослідження й вирішення за допомогою спеціалістів будь-яких питань, що вимагають знань у науці, техніці, мистецтві й професійній майстерності [12, с. 239]. На думку І. В. Пирога, змістом експертної діяльності є пізнання певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою отримання нової інформації про них [6, с. 225]. М. Г. Щербаковський вважає, що зміст предмета судової експертизи як практичної діяльності трактується виходячи із філософського поняття «предмет пізнання»; розкривається з позиції теорії доказів; пов'язується із завданнями або питаннями, що ставляться на вирішення експерту; інтерпретується через зв'язок із речовими доказами, тобто конкретними об'єктами, наданими експерту; а також об'єднує сукупність об'єктів досліджень, завдання, які вимагають вирішення, методи та умови дослідження [14, с. 57–59].

Як влучно зазначає М. В. Джафарова, однією з умов усебічного та справедливого розгляду адміністративних справ під час збирання й аналізу доказів є широке використання спеціальних науково-технічних знань із різних галузей. Ефективною формою їх використання в адміністративному судочинстві є судова експертиза, оскільки залучення експертів – фахівців у певній галузі науки, мистецтва, техніки або ремесла – дає можливість усебічно й повно з'ясувати обставини справи та вирішити питання по суті [3, с. 57]. М. Я. Сегай пропонує судово-експертну діяльність визначати як засновану на конституційних засадах діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб щодо забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, кваліфікованою, такою, що спирається на досягнення науки та техніки, судовою експертизою [9, с. 752]. Отже, переважна більшість науковців акцентує увагу на тому, що судово-експертна діяльність виконує інформаційно-забезпечувальну

функцію для формування умов щодо проведення кваліфікованої, об'єктивної судової експертизи з використанням наукових методів пізнання. Однак, як свідчить аналіз наукової літератури і вітчизняного законодавства, ця проблема далека від остаточного розв'язання.

Постановка завдання. З урахуванням зазначеного та з метою з'ясування сутності і змісту судової оціночної експертизи вирішенню підлягає таке наукове завдання – за допомогою аналізу існуючих наукових поглядів і положень чинного законодавства України визначити особливості проведення судової оціночної експертизи та здійснити огляд її класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Судова оціночна експертиза, перш за все, спрямована на об'єктивність, всебічність, повноту дослідження. Вона враховує різні точки зору сторін, вирішує проблеми заперечування вартості різних об'єктів дослідження, в різних формах і проявах.

Експертиза (від лат. *Expertus* – досвідчений) взагалі – 1) перевірка якості (або одного з параметрів якості, наприклад справжності) або відповідності чого-небудь; 2) дослідження будь-якого питання, відповідь на яке вимагає особливих знань з наданням висновку.

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує експертизу як розгляд, дослідження якої-небудь справи, якогось питання з метою зробити правильний висновок, дати правильну оцінку відповідному явищу [2, с. 341]. Тобто, це розгляд якого-небудь питання експертами для винесення висновку.

1. Експертиза – це процес, що полягає в дослідженні певної проблеми обізнаними в цій галузі особами – експертами.

2. Мета експертизи – дати відповіді на поставлені питання, які потребують спеціальних знань.

3. Об'єктом експертизи є спірне питання, предметом – факти і дані, пов'язані з досліджуваним питанням і котрі вимагають оцінки експерта.

4. Дослідження, проведене експертом, оформляється експертним висновком, який є доказом наявності або відсутності фактів і інших даних, що послужили предметом суперечки.

Судово-експертна діяльність регулюється:

1) Процесуальним законодавством України.

2) Законом України «Про судову експертизу» [8].

Отже, в законодавстві існує кілька значень слова «експертиза»:

1) правове поняття експертизи,

2) «експертиза» як позавідомча перевірка,

3) «експертиза» як процесуальне дослідження,

4) «незалежна експертиза» як поза процесуальне дослідження.

Доцільно окреслити методи, що використовуються у судовій оціночній експертизі.

Об'єктивні методи – це методи, що використовуються для визначення характеристик шляхом вимірювань показників, невідповідностей і відхилень від встановлених вимог. Загальним для всіх об'єктивних методів є відображення результатів вимірювань і підрахунків в безумовно прийнятих одиницях вимірювання. Відмінністю є те, що вимірювальні методи використовують техніку і різні пристосування, а реєстраційні – візуальний підрахунок.

Евристичні методи – це сукупність певних прийомів, правил і досліджень для визначення остаточних результатів. Загальним для евристичних методів є суб'єктивна думка, побудова гіпотез, припущень, заснованих на припущенні окремих осіб.

Ця класифікація методів є доцільною для використання в оціночній експертизі. Окрім цього, для кожної з експертиз використовуються окремі методи, що визначаються як методи, котрі застосовуються тільки в цій сфері діяльності, згідно своїх особливостей. Тому для вирішення поставлених завдань можуть бути використані методи спостереження, аналізу, порівняння, систематизації тощо.

Опрацювання наукових джерел дало змогу виділити різноманітні підходи щодо класифікації експертиз [4; 5; 8].

Згідно з процесуальним законодавством України, експертами виконуються первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи [5].

В теорії економічних експертиз наводяться різні класифікації. Доцільно виділити таку класифікацію видів економічних експертиз:

– бухгалтерського та податкового обліку;

– фінансово-господарської діяльності;

– фінансово-кредитних операцій [5].

Товарознавча експертиза проводиться за такими напрямками:

– машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання;

– автотоварознавча;

– транспортно-товарознавча;

– військового майна, техніки та озброєння [8].

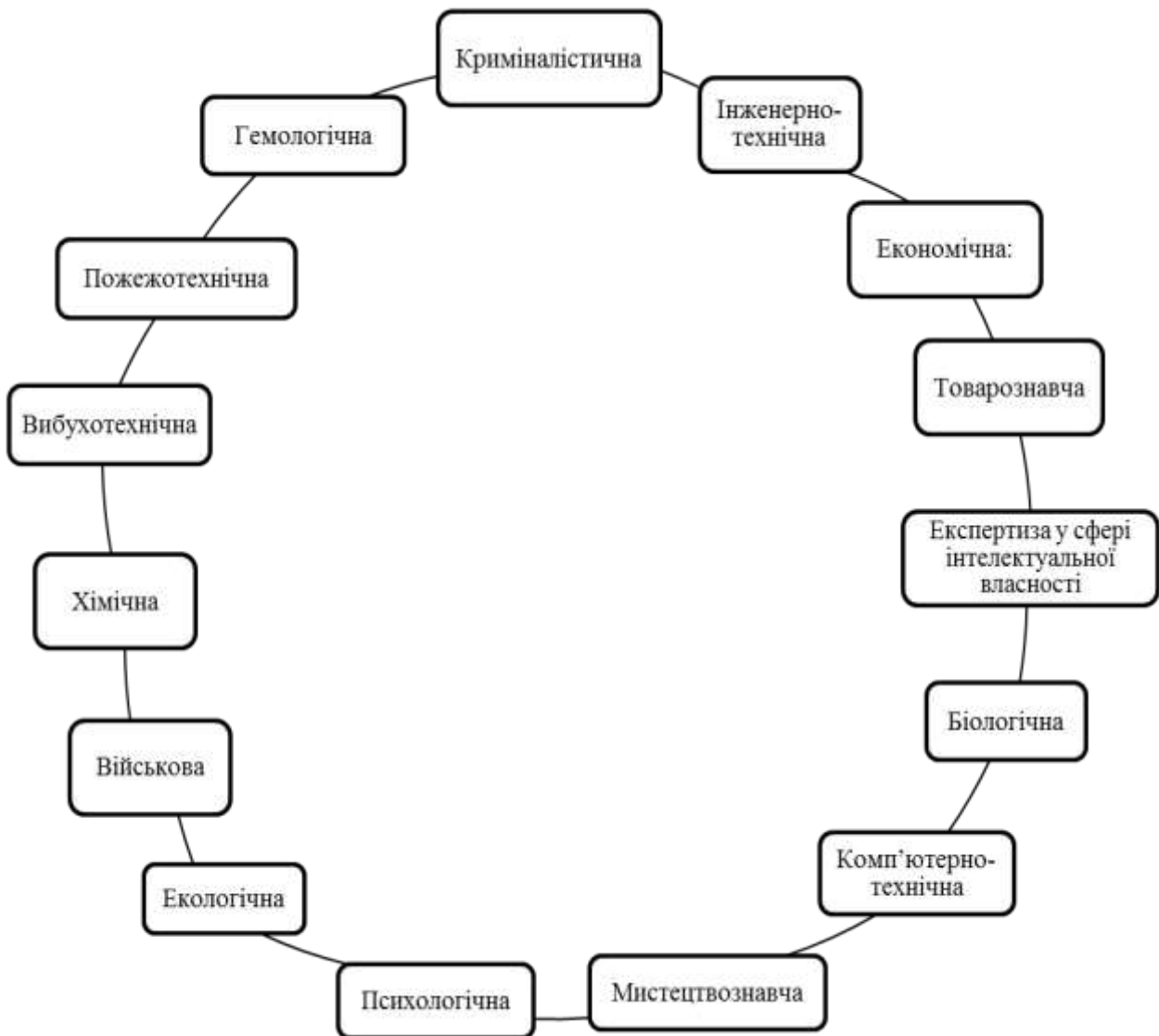

Рис. 1. Основні види експертизи

Джерело: адаптовано на основі [4–5]

У судовій експертизі основна увага приділяється суті дослідження вартості. Судова експертиза – це перш за все дослідження, котре проводиться для прийняття обґрунтованого рішення з проблемних або спірних питань, які виникають в різних сферах людської діяльності. Для експертного дослідження визначальним є пошук відповідей на певні питання, що здійснюється в конкретні терміни.

Згідно вітчизняного законодавства, судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [8]. Судові експерти – це фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [8].

У спеціалізованих експертизах «оцінці піддається конкретний предмет (виробничий виріб, будівельний об'єкт, текст документа, витвір мистецтва тощо), дослідження якого вимагає вузькопрофесійних знань і носить монодисциплінарний характер». Відповідно, всі спеціалізовані експертизи поділяються за виробничими сферами (криміналістична, митна, судово-медична) і за предметом дослідження (зоологічна, ентомологічна, мікробіологічна). Історично склалося так, що найбільший розвиток і, отже, необхідне правове забезпечення експертизи отримала в юридичній, митній, страховій та інших важливих для держави сферах. Сьогодні в цивільному, адміністративному і кримінальному праві, судовій медицині, будівництві та промисловості, природоохоронній діяльності та інших сферах склалися і функціонують системи експертиз, які регламентуються окремими правовими і нормативно-правовими актами, відомчими інструкціями, правилами і положеннями.

Експертиза якості товарів широко використовується в торгівлі, охоплюючи весь «життєвий цикл» продукції, починаючи від стадії розробки технічного завдання, закінчуючи стадіями її реалізації та експлуатації. Результати товарознавчої експертизи широко використовуються проектувальниками і

конструкторами в процесі створення нових товарів. Аналіз виявлених невідповідностей продукції встановленим вимогам дає змогу провести коригування якісних характеристик вже створених товарів, але і використовувати отриману інформацію при формуванні споживчих властивостей майбутніх товарів. Товарознавчі експертизи проводяться в разі необхідності вирішення таких питань: виявлення основних характеристик товару (асортименту, якості, зміни стану об'єкта в процесі зберігання, руху товару тощо), визначення відповідності продукції, що постачається вимогам експлуатаційної (проектної) документації, договору на поставку тощо.

Перелік завдань, що вирішуються за допомогою експертизи, є широким і стосується різних сфер життєдіяльності людини. Теоретичні основи експертизи постійно еволюціонують; багато понять, пов'язаних з експертизою, уточнюються у міру виникнення нових завдань.

Так, наприклад, до спеціалізованих належить економічна експертиза. Вона проводиться експертом з метою об'єктивного дослідження фінансових матеріалів. В якості експертів залучаються співробітники спеціалізованих експертних установ, які володіють необхідними знаннями для надання висновку. Експертний висновок є одним з документів, здатних підтвердити правильність того чи іншого факту до судового розгляду. Необхідність експертизи встановлює посадова особа. Вона ж попередньо погоджує питання участі експерта і складає постанову про притягнення його до перевірки. Вся процедура експертизи суворо регламентується законодавством, оформляється необхідними документами, що встановлюють юридичну відповідальність сторін, задіяних в процедурі експертизи.

Судовий експерт під час проведення експертної оцінки використовує різноманітні методи, методики, техніки дослідження, в межах вимог наукової обґрунтованості застосовуваних методів. Судовий експерт може використовувати все, що було напрацьовано за всю історію людства і що відповідає принципу допустимості в його загальній формі. У висновку судового експерта умовиводи підтверджуються об'єктивним, повним, всебічним, достовірним науковим дослідженням, які ґрунтуються на методиках.

Таким чином, з урахуванням виду вартості судова експертиза може бути структурована на наступні підвиди:

- експертиза оцінки ринкової вартості;
- експертиза оцінки інвестиційної вартості;
- експертиза оцінки ліквідаційної вартості;
- експертиза оцінки вартості заміщення;
- експертиза оцінки вартості відтворення;
- експертиза оцінки залишкової вартості заміщення (відтворення);
- експертиза оцінки дійсної вартості майна для цілей страхування [4].

Окремі автори, виходячи з існуючої експертної практики, виділяють такі великі групи експертних завдань, які будуть формувати роди судових економічних експертиз:

- експертиза бухгалтерського обліку;
- експертиза ціноутворення;
- експертиза оподаткування;
- експертиза фінансового стану підприємства;
- експертиза банківських операцій, операцій із цінними паперами та інших фінансових операцій;
- експертиза оплати праці, пенсій та інших виплат громадянам;
- експертиза цільового використання бюджетних коштів;
- експертиза документальної обґрунтованості та розрахунку розміру збитків;
- експертиза іншого роду економічних знань [1, с. 481].

Предметом судової експертизи як практичної галузі діяльності, відповідно до законодавства, є фактичні дані (обставини) по кримінальній, цивільній або адміністративній справі, що встановлюються на основі спеціальних наукових знань з питань, котрі виносяться на вирішення експертизи. До фактичних даних відносять судження експерта про факт (подію) в формі його виведення, заснованій на достовірному знанні. Предмет експертизи окреслює компетенцію експерта, яка обумовлена вирішенням певних завдань на основі певного обсягу спеціальних наукових знань з використанням методичних засобів, що знаходяться в розпорядженні експерта. Одним з основних критеріїв, що визначають судову експертизу, є процес дослідження. Процес експертного дослідження і наукового осмислення, встановлених при цьому фактів і обставин, здійснюється з використанням науково розроблених і апробованих експертною практикою методів і методик. Обставини і факти, встановлені в процесі проведення судової експертизи, мають бути науково обґрунтованими. Таким чином, при формуванні експертного дослідження експертом, що володіє спеціальними науковими знаннями, повинні застосовуватися методики судово-експертного дослідження.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, експертиза як вид професійної діяльності є необхідною у сучасному житті суспільства. Під впливом зовнішніх чинників класифікаційна система експертиз не може бути постійною. Її трансформація зумовлена, у першу чергу, необхідністю вирішення новітніх завдань щодо об'єктів, які раніше не були предметом судової експертизи. Для забезпечення більш точного висновку експертизи необхідно в подальшому здійснювати пошук науково обґрунтованих методів.

Встановлено, що науковими, формалізованими і суворими щодо дотримання юридичних норм є всі спеціалізовані експертизи: товарознавча (розслідування в судовому порядку кримінальних справ, пов'язаних із захистом споживача від неякісних товарів); екологічна (регламентує недопущення виробництва і ввезення екологічно небезпечної продукції); економічна (досліджує застосування технологічних норм і нормативів, сприяючи економічному розвитку підприємства); технологічна (використовується в судовій практиці при розслідуванні виробничого травматизму, розкрадання майна, службових злочинів, випуску недоброякісної продукції); судово-правова (застосовується в кримінальному процесі для зміцнення законності і правопорядку в демократичній державі) і багато інших. Проте, залишається не до кінця вивченим питання застосування окремих методів при проведенні судової оціночної експертизи.

Література

1. Аніщенко О. В., Хомутенко О. В. Класифікація судових економічних експертиз на сучасному етапі розвитку судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Випуск 18. С. 476-483.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь ; ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Джафарова М. В. Окремі види експертиз в адміністративному судочинстві України. *Право і безпека*. 2013. № 1. С. 57 – 61.
4. Загальні засади оцінки майна і майнових прав : Національний стандарт № 1, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF> (дата звернення: 18.06.2019).
5. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. Із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства юстиції № 563/5 від 22.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 18.06.2019).
6. Пиріг І. В. Предмет і система судової експертології. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 6. С. 223-231.
7. Полупанов О. М. Предмет і завдання судової експертизи. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 72 – 75.
8. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. *Відом. Верхов. Ради України*. 1994. № 28. Ст. 233 (із змінами, унесені згідно із законами України станом на 01.01.2019).
9. Сегай М. Я. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2(33)–3(34). С. 740-762.
10. Сопільник Р. Л. Експертне забезпечення правосуддя у контексті сучасних євроінтеграційних процесів в Україні. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1(23). С. 39-44.
11. Хомутенко О. В., Кудряшова С. В. Про предмет і об'єкт судової економічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 553 – 561.
12. Шахман Н. В. Проблема проведення експертизи у справах про адміністративні правопорушення. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 238 – 243.
13. Щербаковський М. Г. Гносеологічні та правові підстави класифікації об'єктів судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків : Право, 2010. Вип. 10. С. 177-185.
14. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. С. 57-76.

References

1. Anishchenko, O.V. and Khomutenko, O.V. (2019), "Classification of forensic economic expertise at the present stage of forensic development", *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, Iss. 18, pp. 476-483.
2. Busel, V.T. (2005), *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great Dictionary of the Ukrainian language], Irpin, Kyiv, Ukraine, 1728 p.
3. Dzhafarova, M.V. (2013), "Some types of expertise in the administrative proceedings of Ukraine", *Pravo i bezpeka*, no. 1, pp. 57–61.
4. National Standard "General principles of property and property valuation": No. 1, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 10, 2003 No. 1440, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF> (access date June 18, 2019).
5. Instruction "On the appointment and conduct of forensic and expert investigations". Changes made in accordance with the Ministry of Justice Orders, no. 563/5, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (access date June 18, 2019).

6. Pyrih, I.V. (2010), "The subject and system of forensic expertise", *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, no. 6, pp. 223-231.
7. Polupanov, O.M. (2014), "The subject and tasks of forensic examination", *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, no.12, pp. 72–75.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994), The Law of Ukraine "On forensic examination", from 25.02.1994, no 28. *Vidomosti Verkhovnoi rady Ukrainy*. 1994. No.28, st. 233.
9. Sehai, M.Ya. (2003), "Forensic science – the science of forensic activities", *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, no. 2(33)–3(34), pp. 740-762.
10. Sopilnyk, R.L. (2015), "Expert justice in the context of modern European integration processes in Ukraine", *Kryminalistychnyi visnyk*, no. 1(23), pp. 39-44.
11. Khomutenko, O.V. and Kudriashova, S.V. (2010), "About the subject and object of judicial economic expertise", *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, Iss. 10, pp. 553–561.
12. Shakhman, N.V. (2010), "The Problem of Expertise in Administrative Offenses", *Derzhava i pravo*, no. 47, pp. 238–243.
13. Shcherbakovskyi, M.H. (2010), "Epistemological and legal bases of classification of objects of judicial examination", *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, Iss. 10, pp. 177-185.
14. Shcherbakovskyi, M.H. (2015), *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni* [Conducting and using judicial expertise in criminal proceedings], V dele, Kharkiv, Ukraine, pp. 57-76.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2019 р.